

VÁLASZ

AZ MTA DOKTORI PÁLYÁZAT RÉSZÉKÉNT BENYÚJTOTT

„A HELYI KULTÚRA SZEREPE EURÓPAI PERIFÉRIKUS LOKALITÁSOK ÖNKÉPÉNEK KONSTRUKCIÓJÁBAN”

CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉS (2021) BÍRÁLÓINAK,

BARTHA ELEKNEK, FEJŐS ZOLTÁNNAK ÉS VEREBÉLYI KINCSONAK

PUSZTAI BERTALAN

Őszintén köszönöm Verebéli Kincsonak, Bartha Eleknek és Fejős Zoltánnak, hogy figyelmet szenteltek munkámnak, időt szántak rá, és megfogalmazták bírálatukat. Észrevételeik, elismeréseik és kritikai megjegyzéseik jelentős segítséget nyújtottak számomra a disszertáció értékeinek és kevésbé meggyőző részleteinek felismerésében. Emellett támogatnak és inspirálnak eredményeim újragondolásában, illetve jövőbeli kutatásaim irányának finomításában. Az alábbiakban néhány bevezető megjegyzés után az opponenciák legfontosabb csomópontjait külön tárgyalom, megemlítve azt is, ahol azok hasonló következtetésekre jutottak. Opponenseim rendkívül alapos munkájának köszönhetően minden bizonnyal akadnak olyan jobbító megjegyzések, amelyekre e válasz biztosította keretek között nem térhetek ki részletesen, ám segítik majd a disszertáció sajtó alá rendezését. Nagy öröömre szolgál, hogy opponenseim egyértelműen pozitívan értékelték a témaérzékenységet, a disszertáció aktualitását, gondolati gazdagságát, nemzetközi dimenzióját, amely nemcsak a sokszínű, különböző országokban folytatott terepkutatásokban, de elméleti kapcsolódásaiban is megnyilvánul.

A disszertáció alapját adó, az 1990-es évek végén kezdődő kutatás előrehaladása során annak céljai fokozatosan finomodtak. Opponenseim utalnak erre, és rámutatnak arra is, hogy az egyes részek készültének körülményei (terepkutatások, konferenciák) tetten érhetőek a többször, fokozatosan pontosodó céljelölésben. Érdeklődésem kezdetén, a pusztamérgesi nemzetközi terepkutatás során posztszocialista jelenséggként tekintettem a helyi fesztiválokra. Később, a bajai kutatás során előtérbe került a turizmus- és településfejlesztési értelmezés. A finn és skót terepvizsgálatok esetében pedig a globális és lokális kölcsönhatása, illetve a hazai lokalitásokra megszorításokkal alkalmazható későmodernitás-elméletek dominálták az értelmezést. A kutatás egésze alatt az a kutatási kérdés vezérelt, hogy hogyan jöttek/jönnek létre a vizsgált események, illetve mi a helyi magyarázatokon túl feltárható mozgatórugó ezekben a lokalitástermelésekben.

Opponenseim mindegyike – elismerően vagy kritikával – utal arra, hogy a disszertáció rendkívül sokféle elméleti kontextust mozgat meg, használ támaszul érvelésében. Verebéli Kincső felhívja a figyelmet, hogy a nagyon különböző társadalmi és tudományos közegekből származó elméleti háttér elhiteltelenítheti az érvelést. A szövegalkotásnak ez a sokféle kapcsolódó volta elsősorban a kutatási tárgy sajátosságára vezethető vissza. A turizmus komplex rendszerként alakítja ki saját gazdasági, kulturális, társadalmi és tudományos kontextusát, ahogyan ezt Fejős Zoltán írja: „átítatja a társadalmi életet”; „megnyilatkozás” és „diskurzus” egyszerre. Ennek egyik következménye az, hogy a turizmus vizsgálata körül egyfajta interdiszciplináris fogalmi és elméleti mező alakult ki. Szinte lehetetlen úgy elemezni a turizmus bármely részletét, hogy egy adott tudomány terminológiájában és elméletei körében maradjunk. Miközben a turizmus kutatása kapcsán talán sarkítva különböztetem meg a közgazdaságtani és földrajztudományi, illetve a kultúrakutatási megközelítést, magam is használlok az előbbihez köthető meglátásokat.

Ennek oka, hogy a Fejős Zoltán körül kialakult hazai néprajzi-antropológiai turizmuskutatásban való aktív részvétel mellett több mint egy évtizede bekapcsolódtam más, alapvetően a földrajz- és a közgazdaságtudomány meghatározta hazai turizmuskutatási fórumok munkájába is. Ez és a médiatudomány felől érkező impulzusok óhatatlanul hatottak megközelítemre, tájékozódásomra. Ez kétségkívül együtt járt azzal is, hogy a releváns néprajzi, antropológiai, folklorisztikai szempontok nem kizárólagos értelmezési keretként jelennek meg, előfordul, hogy más tudományos diskurzusok kapnak nagyobb hangsúlyt. A szöveg így bizonyos mértékig heterogén, sokféle tájékozódó. A turizmus körül formálódó interdiszciplináris párbeszédnek nemcsak hozzám köthető hozadéka az, hogy a hazai földrajz- és közgazdaságtudományi turizmuskutatásokban is egyre inkább terjednek néprajzi-antropológiai szempontok, ismertté válnak ilyen szakirodalmak.

Mindazonáltal a sokféle kapcsolódó szövegalkotásnak természetesen megvan az a hátránya, hogy kellő részletességgel ki nem dolgozott állítások óhatatlanul leegyszerűsítéseket és felületességet okoznak, amint arra Verebélyi Kincső a szimulákrum vagy az autopetikus fogalmak esetében rámutatott.

Köszönöm az értekezés szerkezeti és nyelvi sajátosságaival kapcsolatos észrevételeket, hiszen egy hosszú kutatás alatt íródó disszertáció szövegére és szerkezetére bizonyos mértékig vak lesz annak szerzője. Mivel Fejős Zoltán számos, az értekezésben megjelent kutatást ismer, pontosan jellemzi a disszertációt úgy, mint amelyet a témában született korábbi írások és az ezeket egységes keretbe rendező új részek alkotnak. A hibrid eljárás következménye, hogy minden fejezet „voltaképpen egy-egy önmagában is több szinten kifejtett tanulmány, a maga elméleti jellegű bevezetésével, illetve a tárgyalt empirikus anyag különböző mélységű és jellegű elemzésével.” (Fejős) Mindez óhatatlanul okoz a lineáris érveléssel szemben képest egyfajta belső szerkezeti ismétlődést. A célkijelölés, a terepkutatás tanulságai és az értelmezés ciklusai ismétlődnek, ami nem tesz jót az egységes olvasatnak. E fontos és tanulságos visszajelzés nyomán fogom letisztultabb szerkezetbe rendezni a kéziratot publikálás előtt.

Inspirálónak tartom, hogy Bartha Elek bírálata kezdetén határozottan leszögezi a téma fontosságát. A kutatási folyamat során végig fontosnak tartott céltom visszaigazolásának érzem, hogy rámutat, nemcsak tudományos szempontból fontos és vizsgált a kérdéskör, de abban gyakorlati alkalmazási lehetőségek is rejlenek. Jelentős elismerésnek tartom, hogy kiemeli a multidiszciplináris szemlélet fontosságát. Köszönettel tartozom értékeléséért, miszerint a szöveg sokféle irányba mutat, továbbgondolásra és kutatásokra késztet. Ezt opponensem a dolgozat jelentős értékének tartja.

Kiemelkedően fontos visszajelzések számomra Bartha Eleknek a perifériakérdés kapcsán írott megjegyzései, amelyek Fejős Zoltán opponenciájában is megjelennek. Egyet kell értenem abban, hogy a kutatási helyszíneket jellemző perifériakérdés pontos definiálása nagyban segítheti a disszertáció célkitűzéseinek megértését. A kutatott lokalitásokat és tágabb környezetüket nem földrajzi perifériakérdésük köti össze. Vizsgálataim szempontjából lényegi sajátosságaik megragadásához a periférijelenség három rétegének szétválasztása adhat kulcsot (Nemes Nagy 1996). Megfigyeléseim szerint a rurális fesztiválok mindmáig legsikeresebb példái olyan lokalitásokban jelentek meg, ahol a helyzeti (földrajzi), fejlettségi (gazdasági) és hatalmi (társadalmi) periféria közül a fejlettségi és hatalmi perifériakérdés általános jellemző volt. Mindezt ráadásul a legtöbb esetben erősíti a centrum-periféria viszony relatív és többszintű volta is.

Az európai kontinens centrum-periféria viszonyrendszerének történeti alapjait meggyőző modellekben írta le a történettudomány (Szűcs 1981, Wallerstein 1984). E történelmi előzmények

nyomán a hazai földrajztudomány és vidékszociológia a vidéki Magyarország válságtüneteinek kiterjedését rögzítette 1920 után is. Enyedi György kutatásai kimutatták, hogy az elmúlt évtizedekben a határmentivé vált térségekhez hasonlóan lemaradtak és perifériakussá váltak a megyehatárok menti rurális területek vagy az alföldi mezővárosok. A rendszerváltást követő gazdasági átalakulás nyomán ezt a vidéki rozsdáövezetek leszakadása tette teljessé (Enyedi 1993). Mindezek nyomán az ország háromnegyede külső vagy belső perifériaként értelmezhető (Süli–Zakar 2014), mindazon válságtünetekkel, amelyekre Verebélyi Kincső a vidéki közösségek kapcsán többször is utal bírálataiban. A hallei Visegrad Anthropologists' Network keretében zajló kutatások jól alátámasztják mindezt. A kortárs közép-európai társadalmi-gazdasági változásokkal foglalkozó empirikus kutatások a rendszerváltás utáni évtizedek kapcsán hoznak példákat a marginalitásba süllyedő magyar vidékről (Hann 2018).

A finn és skót terepen számos hasonló, az értekezésben részletesen nem tárgyalt, csak a terepkutatások között említett esetet tudtam megvizsgálni (finn terepek: Lahti, Raseborg, Tohmajärvi, skót terepek: Ardrossan, Dunfermline). Ezek némelyike kapcsán a földrajzi perifériakusság szóba sem jöhet, sőt, akár sértő is lehet a helybeliek számára, ahogyan azt Fejős Zoltán megjegyzi. A terepmunkám során megismert helyek gazdasági és társadalmi szempontból viszont belső perifériává váltak, igaz fejlett és dinamikus régiók peremén. A jelenség értelmezésére éppen az általam is kutatott Dél-Skóciában folytak vizsgálatok, amelyek kimutatták, hogyan jöhetnek létre belső perifériának számító, lemaradó területek fejlettebb régiókban is (Noguera–Copus 2016). A hazai kutatópontok esetén jól dokumentált, hogy Pusztamérges minden 1990-es évekbeli önbemutatásában gazdasági és társadalmi leszakadásából építi fel a helyi fejlesztések bemutatását. Az értekezésben röviden bemutatom, hogy Baja a gabonakereskedelem biztosította aranykorhoz képest került nemcsak a fejlődés, de a Trianon utáni egyesített megye perifériájára. Hogy ez mennyire hatást gyakorol a jelenre, azt jól példázta, hogy választási ígéretés tárgya lett 2022-ben az önálló Bács megye létrehozása. Kormánydöntés nyomán végül Baja megyei jogú város lett.

Összefoglalva, kutatott lokalitásaimat és a kutatott jelenségek meghatározó részét jól értelmezhetővé teszi és összeköti a perifériakusság, annál is inkább, mivel ennek társadalmi és gazdasági dimenziója mentén tudjuk felfedezni a köztük lévő hasonlóságot. A perifériakusság szerepe azért is rendkívül fontos, mert tereptapasztalataim szerint a településvezetők érzékelik azt, és fontos motivációt jelent a kiemelkedő események megszervezésében.

Nagyon köszönöm Bartha Eleknek, hogy természet, táj és tér viszonyának turizmuskutatói pontosítását felveti. A természet értelmezése nem állandó az európai kultúrában, de a turizmus szempontjából annak az újkori tudományos forradalom nyomán kialakult objektív (materialista) képzete lényeges. A 18. századtól ezt egészítette ki a természetnek mint eredetinek, azaz a káros társadalmi hatásoktól mentes létezőként való elgondolása, és így természet és emberi tevékenység elválasztása, sőt, szembeállítás (Karácsony 2017). A táj ezzel szemben a természeti sajátosságok és az emberi kultúra alkotta, környezetétől elkülönülten létező (körülhatárolható) és érzékelhető rendszer. Ez a döntően a természettudományok által használt térbeli alapkategória a néprajzban is megjelenik. A táj (többek között társadalmi) tájalkotó tényezők nyomán egyediséggel, arculattal rendelkezik. Kiemelkedő emberi hatás esetén kultúrtájként azonosítjuk (Keményfi 2006).

A turizmus térbeliségének megértéséhez véleményem szerint a tér relativista értelmezése, a tér „viszonylagosítása” segít hozzá, amely a tér(bel)i fordulat egyik alapvetése is. E megközelítésben a helyeknek csak egymáshoz és egy viszonyítási ponthoz képest van értelme (szemben a tartályként felfogott abszolút térrel). Hidas a kanti felfogást jellemezve a térbeliséget „a világ és az ember állandóan zajló együttműködéseként” írja le: a térről alkotott elképzeléseink alapanyaga a minket

körülvevő világ, amely viszont csak az emberi tudatban tapasztalható meg (Hidas 2015:38). E megközelítésben az értelmezés egyre inkább az érzékelés elé lép. A turizmus ennek nyomán olyan konkrét és rendszeres térbeli folyamatok összessége, amely összekapcsol és ezen keresztül viszonyt hoz létre különböző konkrét terek között. A turizmus számára a jelentéssel bíró hely, a tér egy konkrét pontja lényeges alapkategória, hiszen ezek vonzása, utazásra készítő volta mozdíttja meg a turistát. A fenitek nyomán a turizmus kapcsán azt mondhatjuk, hogy nem a természet készített utazásra minket, hanem a térrel kapcsolatos ismereteink. Azaz, minden turizmus valójában a térről alkotott tudás motiválta fizikai helyváltoztatás. Értekezésemben a valóság és a tér konstrukciójáról szóló részeket éppen a térről alkotott tudás turizmusban játszott szerepének megértése miatt érzem lényeginek. Bizonyos helyek nemzeti és turisztikai értelmezésének elkülönült léte és ugyanakkor állandó kölcsönhatása kiemelkedő lehetőséget kínál annak feltárására, hogy végső soron az egyes helyekkel kapcsolatos képzeleteink hogyan határozzák meg utazási döntéseinket és tapasztalatainkat.

Kifejezetten inspiratív kutatási témafelvetés Bartha Elek részéről a mentális térképezés turizmuskutatási használata. A Lynch (1960), majd idehaza Cséfalvay (1990) munkái nyomán meghonosodott kognitív geográfia lehetőséget adhat a térről alkotott turistatudások empirikus vizsgálatára. A mentális térképezés módszerén keresztül egy adott tér azon jelentését lehetséges megragadni, ami utazásra készített és ami az utazások tapasztalatából megmarad. Michalkó Gábor a tartalommal megtöltött kontúrok képzetével írja le a fizikai tér és a mentális térképek viszonyát. A kontúrokat az egyéni értékek és érzelmek, a pszichés beállítottság és az adott hellyel kapcsolatos információk töltik fel (Michalkó 2010). A mentális térképek turizmuskutatási felhasználásával végső soron éppen a turizmushoz kötődő térbeli képzeteket ismerhetjük meg. A módszer ugyan megjelent az 1990-es évek elején a turizmus kutatásában (pl. Walmsley–Jenkins 1992; Jenkins 1993), de mindmáig nem kapott kellő figyelmet (Lee et al. 2017).

Nagyon köszönöm Bartha Eleknek, hogy a finnországi Loviisa kapcsán felhívja a határon túli magyar környezetben zajló hasonló események jelentőségére a figyelmet. Közel sem áttekintő terepismereteim alapján magam is úgy érzem, hogy például bizonyos, a paraszti kultúra elemeire alapozott szokásrevitalizációk további figyelmet érdemelnének (pl. Liszka 2018, Jakab–Vajda 2018). A német néprajz már az 1950-es években rámutatott arra, hogy a folklórra való visszaulás fontos az etnikai kisebbségek önkifejezésében (Bausinger 1983). A hazai kisebbségi kultúra elemeit középpontba állító fesztiválokkal röviden foglalkoztunk a Csilla Shellel és Michael Prosler Schellel közös fekedei kutatásunkon. A téma mindenképpen ígéretes kutatási irány. Végezetül szeretném Bartha Eleknek megköszönni kritikai észrevételeit, illetve összegző véleményét, miszerint „a dolgozat egésze egy erős és hiteles, autentikus, részben első kézből származó adatokra épülő, fontos alapvetés, az adott témakörben hazai és nemzetközi szinten is iránymutató mű”.

Hálásan köszönöm Fejős Zoltánnak, hogy időt szánt munkámra és a számos továbbgondolandó javaslatot tett opponenciájában. Mivel többször inspirálója is volt kutatásaimnak, pontosan látja bejárt kutatói életutamat, annak logikáját, mozgatórugóit, belső fejlődését. Rendkívül megerősítően hat, hogy nemcsak imponálóan sokfélenek tartja a kutatott terepeket, de széleskörűnek a használt forrásbázist is. Jelentős és fontos elismerésnek tartom méltató szavait arról az élő és intenzív nemzetközi partnerségről, ami 1996-tól meghatározza tudományos munkámat. Ennek kiemelése azt gondolom, azért is fontos, mert e disszertáció milyenségére is komoly hatást gyakoroltak finn, német, horvát vagy éppen skót kollégáimmal való együttműködéseim, nemcsak a terepen, de elméleti tájékozódásomban is. Elismerésnek tartom értékelését, miszerint „Pusztai Bertalan otthonosan

mozog számos meghatározó tudományos diskurzusból, anyanyelvüként beszéli a konstruktivisták szemlélet témájához tartozó dialektusát”.

Fontosnak érzem opponensemnek a kritikai turizmuskutatás fogalma kapcsán rögzített megjegyzéseit. Mivel lassan negyedszázada bizonyos mértékig részese lehetek a turizmus formálódó hazai interdiszciplináris kutatásának, disszertációm egyfajta tükre annak, hogyan láttam a néprajzi-antropológiai kutatás esélyeit e térben. Ezen a ponton fontos talán utalni arra, hogy a turizmus gyors felsőoktatási megjelenésében sokáig nem vett részt a néprajz-antropológia, és ez visszahatott a kutatás meghatározó hazai fórumainak kialakulására is. A turizmusipari érdekeltségű és attól független tudományoknak általam talán túlhangsúlyozott elkülönítése részben ebből fakad. Emellett valóban szerepet játszott ebben a *tourist studies* fogalmának a *cultural studies*hez hasonló magyarítása. Ennek kapcsán azonban nemcsak a fogalmat kell megemlítenem, de az azonos című, 2001-ben indult, a témában jelentős hatású folyóiratot is (*Tourist Studies*), amely *ars poeticája* szerint a turizmus kritikai elemzésével foglalkozik. Morgan és Pritchard közelmúltbeli áttekintésükben ugyan leszögezik, hogy nincs elfogadott definíciója a *critical tourism studies*nek, de annak eredetét és súlypontját meglehetősen pontossággal körülírják (Morgan–Pritchard 2016). Ugyanakkor mindezt jelentősen árnyalja, hogy Nigel Morgan, a *Critical Tourism Studies Network* egykori társalapítója és számos remek kultúrakutatási hangsúlyú tanulmány és könyv szerzője mára egy vendéglátás és turizmusmenedzsment egyetemi kar vezetője, tevékenységének részét képezi az üzleti tanácsadás is. A hazai helyzetet ma már nem tarthatjuk szélsőségesen kettéosztottnak. Az elmúlt évtized fejleményei (a turizmus egyetemi oktatásának bővülése több intézményben, közös kutatások és konferenciák létrejötte) valóban abba az irányba mutatnak, hogy a néprajzi-antropológiai turizmuskutatás módszerei, elméletei és eredményei elfogadást találnak a turizmus interdiszciplináris kutatásában.

Rendkívül lényeginek érzem Fejős Zoltán felvetését arról, hogy miért tüntetem fel szinte automatikusnak a fesztivalizáció és a periféria kapcsolatát. A disszertációmiban ennek kapcsán jelenlévő egyfajta determináltságra utal akkor is, amikor felveti, hogy vajon a rurális lokalitások mindenképpen változásra kényszerülnek-e a körülöttük zajló nagyobb kortárs folyamatokban? Úgy gondolom, opponensem ezen összefüggés kiemelésével valójában a disszertáció létrejöttét befolyásoló, de abban külön ki nem fejtett egyik lényegi, mondhatjuk 'rejtett' diskurzusra kérdez rá. Felvetése jogos. Az általam kutató jelenségek értékeléséhez véleményem szerint az európai vidéki térségek posztfordista átalakulása, annak sajátos magyar (közép-európai) verziója ad átfogó keretet.

Nincs itt terünk és nem is célunk a posztfordista gazdasági rendszer létrejöttének és összes jellemzőjének bemutatása, a kutatásunk szempontjából releváns részleteket azonban fontos összefoglalni, hiszen ezek jelentősen befolyásolták értelmezésemet. A pontos értékeléshez ki kell emelnünk, hogy a gazdaságföldrajz a posztfordizmus alatt a globális világgazdasági rendszer néhány évtizede működő formáját érti. Létrejöttének alapja az volt, hogy a fordista gazdaság válsága miatt az 1970-es évektől kezdve a nemzetközi nagyvállalatok elkezdtek kitelepíteni a tömegtermelési kapacitásaikat a fejlett országokból. Ezen munkahelyek tömeges eltűnte jelentős társadalmi problémákat okozott az iparukat vesztett vidékeken. A termelés néha kontinensekkel való arrébbtelepítését a közlekedés és a kommunikációs technológiák fejlődése is támogatta. A felgyorsuló gazdasági szerkezetváltás közepette az állami szabályozószerep visszaszorult, és olyan gazdasági tér jött létre, amelyben a globális áramlásokat szinte semmi nem akadályozta. Ebben az új gazdasági rendszerben a rugalmas termelés lett a meghatározó termelési paradigma (Pál – Boros 2017). A posztfordista átalakulás az 1990-es évekre teljesedett ki. Ekkortól az agrárium gyorsan csökkenő gazdasági súlyával és munkáltatói szerepével párhuzamosan megjelentek Magyarországon

a Nyugat-Európából kitelepülő vállalatok. Ezen máig tartó ipari beruházások a nyugati gazdasági rendszerbe integrálták az országot. Témánk szempontjából fontos azonban kiemelni, hogy ez az integráció döntően olcsó munkaerőre alapozott gyártást hozott, ráadásul nagyon egyenlőtlenül változtatta meg az országot: hálózatos formában integrált szerencsés lokalitásokat (Lengyel 2003). Bizonyos területek fejlődését meggyorsította, ugyanakkor komoly belső aránytalanságokat hozott létre, a belső perifériák lemaradását nem csökkentette (Czirfusz 2017). Ezen a ponton utalni szeretnék arra, hogy a hazai vidék társadalmi és gazdasági krízisét a kutatási témával először Pusztamérgesen kötöttem össze. Az ottani élmények azóta is annak feltárására inspirálnak, hogy milyen jövője lehet e lokalitásoknak. Egyetértek Verebélyi Kincső helyzetértékelésével, amelyben az előregedés, iskolázatlanság, munkanélküliség, szegénység paralizáló folyamatait emeli ki, és a falusi közösség széttűlését írja le.

Ahhoz, hogy ilyen leromló társadalmi-gazdasági környezet ellenére létrejöjjenek és néhol sikerre jussanak a kutatott jelenségek, a gazdasági szerkezetátalakulás szolgáltatott hátteret, elsősorban a szolgáltatások jelentőségének növekedése, illetve az új, kiemelten fontos szerephez jutó gazdasági tevékenységek létrejötte. Témánk szempontjából ilyen a kulturális gazdaság, illetve ehhez kapcsolódóan a kreatív gazdaság. A posztfordista gazdasági átalakulással foglalkozó kutatások kiemelik, hogy a globalizációval együtt járó kulturális homogenizációs jelenségekkel párhuzamosan hogyan értékelték fel a régiók, sőt, a lokalitások, hogyan kezdtek az ipart veszített helyek egyfajta versengésbe (Pál-Boros 2017). Nem tagadható, hogy a globális kulturális gazdaság csomópontjai a városok lettek. A turizmus azonban képes volt a vidéki területeket is a kulturális gazdaságba integrálni, egyfajta árucikként kultúraipari terméké fejleszteni. Enyedi ennek kapcsán éppen „a helyi hagyományok, ünnepek, néprajzi látványosságok” látványosságként való felhasználását említi. Ugyanő a kultúragazdaság sajátosságai közül kiemeli annak helyspecifikusságát és erős imázsépítését, amely összekapcsolódásának következménye véleménye szerint az, hogy végső soron a hely maga lesz a termék. Amit kommunikálni kell, hiszen jelentése nem magától értetődő: „a jelentést meg kell érteni, az üzenetet fel kell fogni, a szimbólumot el kell fogadni” (Enyedi 2005:19).

Fejős Zoltán felvetésére ezen a ponton visszatérve úgy vélem, hogy a fentiek alátámasztják tereptapasztalataimat: a helyi közösségek fejlesztése külső és belső erők kreatív feszültségéből szerveződik. Az előbb tárgyaltakból következően a régiókban hálózatosan terjedő posztfordista gazdaságba integrálódni nem képes helyi közösségeknek a kultúra maradt szinte az egyetlen erőforrásuk. Nemcsak a külső kereslet (turista), de a látogatóktól függetlenül is megszerzhető külső (döntően EU-s) területfejlesztési források is elsősorban a helyi kultúra reprezentatív felmutatására épülő események létrejöttét ösztönzik. Természetesen nem beszélhetünk automatizmusról, de a kultúrára alapozott vagy az ipari integrációtól hajtott fejlesztési úton kívül féltő, hogy a Verebélyi Kincső által leírt leromló társadalmi-gazdasági körülmények válnak dominánssá. Mindkét opponensem felvetése fontos és tanulságos visszajelzés, hiszen rámutatnak arra, hogy a szerzőnek alapvetésként szolgáló kontextust világossá kell tenni.

El kell ismernem, hogy a disszertációban részletesen bemutatott jelenségek kiemelkedően sikeres példái a kultúragazdaság-alapú vidékfejlesztésnek. Ezért egyetértek Verebélyi Kincsővel az egyéni kreativitás szerepének kiemelése kapcsán, hiszen az egyes lokalitásokban írásom is azonosította és kiemelte az események mögött álló, vízióval bíró és szervezőképes személyek szerepét. Tapasztalataim szerint valóban rendkívül vegyes képet látunk az egyes szervezők által létrehozott események életképességét felmérve, illetve a mögöttük álló civil támogatást, az önmagát megszervezni képes civil társadalmat vizsgálva is. Azonban fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy ha a helyi társadalmat nem is sikerül mindig megragadnia egy-egy vízióval bíró személynek, hatásuk,

példájuk tetten érhető településükön kívül. A pusztamérgesi polgármester esetében még a turizmus általánosabb tendenciái iránti érzékenység is kimutatható: nyugat-európai útjain gyűjtögette, néha gondosan dokumentálta az ötleteket és eljárásokat a helyi fesztiválok és a falusi turizmus szervezéséhez. Baja esetében a helyi polgári hagyományok tetten érhetőek a népünnepély továbbfejlődésében (családi önreprezentáció és üzleti kapcsolatépítés). A településről reflektáltan gondolkodni képes réteg jelenlétét jelzi, hogy minden helyi 'rendszerváltást' túlélte a fesztivál, és továbbra is a város legfontosabb rendezvénye. A kiemelkedően sikeres rendezvények természetesen hamis benyomást alakíthatnak ki a vidéki társadalom állapotáról, de a kortárs néprajzi-antropológiai kutatás jól árnyalja a vidéki átalakulás összetettségét, rétegzettségét, sikertelen prófétáktól megváltoztatott helyi közösségekig terjedő voltát. Ehhez itt most csak két újabb példát említve: Kiss Márta a szatmári fesztiválok kapcsán mutatott rá arra, hogy a külső szakértői befolyás milyen szerepet játszik a fenntartható események megtervezésében (Kiss 2015). Eitler Ágnes feltárta, hogy hogyan szerveződik újra a helyi civil társadalom – ismerjük el, nem függetlenül külső eredetű gazdasági előnyöktől sem – jelentős részben a helyi kultúrára alapozott településfejlesztéstől hajtva (Eitler 2020). Úgy érzem, opponenseim felvetései a vidéki lokalitások sorsáról mindenképpen érdemben járulnak hozzá, hogy a kutatott események társadalmi-gazdasági kontextusát világosabban láttassam.

A sikeres helyi lokalitástermelések kapcsán végső soron az örökségesítés sikerét láthatjuk. A néprajzi kutatás az örökség fogalma kapcsán többször rámutatott arra, hogyan terjedt el és vált népszerűvé a fogalom a tudományos értelmezésnél jóval szélesebb értelemben (pl. Fejős 2003, Jakab – Vajda 2018). A sikeres lokalitásokban a helyi eredetű kulturális különbözőséget próbálják fellelni és színre vinni. Fejős Zoltán az örökség instrumentalizálása miatt mutat rá, hogy a néprajztudománynak korántsem egyszerű a megfelelő szerepet megtalálnia e folyamatokban (Fejős 2018). A helyi kultúrát sikerrel színre vivő fesztiválokat (és az ezeket szervező közösségeket) tanulmánya nyomán véleményem szerint azon örökségmozgalmi közvetítő intézmények közé sorolhatjuk, amelyek egyre markánsabban fogalmazzak meg véleményt a kulturális örökségről. A kortárs néprajzi-antropológiai szemléletmódot nehéz ugyan a turizmusipar által is gerjesztett örökségretorikával összekapcsolni, de a fesztiválok kapcsán tetten érhető, hogy ennek hiányában színre lépnek az önjelölt „örökségszakértők”. Terepkutatásaim során többféle próbálkozást láttam arra, hogyan kísérelték meg áthidalni ezt a szakadékot (tudományos előadás, kiadvány vagy kiállítás az örökségesített kulturális elemről; a színre vitel valamifajta ellenőrzése), de ezek hatásáról nem vagyok meggyőződve.

A kutatás inspiratív továbbfejlesztése lehet a hazai fesztiválok elmúlt évtizedekben történt változásának áttekintése, amire Fejős Zoltán utal. Kutatásom kezdetéhez képest mára egy rendkívül összetett helyzetről beszélhetünk. Nemcsak a különböző külső forrásokhoz való aktuális hozzáférés alakította ezt, de kétségtelenül tetten érhető egyfajta tartalmi és szervezési változás is. Az 1990-es években létrejött fesztiválok közül számos már országosan ismert rendezvény. A 2000-es években jól azonosíthatóan szerepet kapott egyfajta mintakövetés, a fesztiválok kialakításának ez volt a második hulláma. A 2010-es években a minden településen szinte elvárászerűen megrendezett, bizonyos mértékig külső forrásokkal is támogatott falunapokkal vagy „elszármazottak találkozójaival” kialakul az a rendszer, amelyben minden település igyekszik valamilyen ünnepi esemény körül összegyűlni. Egyelőre inkább benyomásokkal rendelkezik a hazai kutatás erről, de a fesztiválok országos felmérése vagy akár csak néhány kisebb mintaterületen végzett összehasonlító vizsgálata pontosíthatja képünket.

Szeretném megköszönni Fejős Zoltán záróértékelését. Véleménye szerint a disszertáció „számos ponton kapcsolódik ezekhez a mélyenszántó értelmező teóriákhoz, és ezáltal a kortárs társadalom és kultúra változásainak tanulmányozásához. [Pusztai] Munkája jelentős hozzájárulás a mikro és makró léptékű, kölcsönhatásban végbemenő folyamatok kutatásához. Fontos kiemelni, hogy az ilyen vizsgálódások egyik eredményes hazai kezdeményezője, aki eddigi oktatómunkájával, kutatásszervezői tevékenységével, publikációival tanújelét adta magas szintű tudományos jártasságának.”

Nagyon köszönöm Verebélyi Kincső rendkívül alapos, áttekintő javaslatokat és apróbb megjegyzéseket egyaránt tartalmazó kritikáját. Szeretném kiemelni, hogy megemlíti az értekezés széles látókörét, amit az eddigi munkásságom alapján megalapozottnak tart. Elismerőleg szól a disszertáció anyaggazdagságáról is.

A forrásbázis kapcsán Verebélyi Kincső utal a forrásjegyzékben csak felsorolásszerűen említett média- és fesztiváladatbázisra. A hazai és európai fesztiválokkal kapcsolatos médiareprezentációkat az 1990-es évek vége óta gyűjtöm. E mára jelentősre duzzadt gyűjtemény nyomtatott szórólapokat, brosúrákat, hirdetéseket, újságokat, rögzített televízió- és rádiófelvételeket ugyanúgy tartalmaz, mint online fellelhető tartalmak elérhetőségét. Az anyagok sokszínűsége és efemer volta miatt gyűjtésüket sosem jellemezte, jellemezhetne teljességre törekvés, rendszeres elemzésük egyelőre nem volt célom. Sajátosságai miatt még a terepkutatási pontjaim kapcsán gyűjtött gazdag anyag is minden bizonnyal mutat hiányosságokat. Hasznuk kutatásom jelen fázisában leginkább a jelenségek sokszínűségének felismerésében van.

Már kutatásom kezdetén magával ragadott a hazai rurális fesztiválok sokszínűsége. E rendezvényeknek azonban nem találtam összefoglaló adatbázisát. A hazai rendezvényszervezési ipar – részben az elnyerhető állami forrásokat kontrollálandó szabályozási céllal – minisztériumi és NKA támogatással 2008 őszén hozta létre a Magyar Fesztivál Regisztrációs és Minősítési Programot, amelyet a Magyar Fesztivál Szövetség működtet. Kutatási szempontjaimnak e regisztrációs rendszer több okból sem felelt meg. Egyrészt még 2019 végén is mindössze 330 fesztivált jegyeztek, másrészt ezek között meghatározóak azok a tömegeket vonzó popkulturális vagy művészeti fesztiválok, amelyek sem létrejöttek okában, sem szervezettségük fokában nem tartoznak az általam kutatott jelenségek közé. Előrehaladva vizsgálataimban fogalmazódott meg az igény, hogy kísérletet kellene tenni a fesztiválok kapcsán egy áttekintő adatrögzítésre, amely, ha hibákkal is, de ennél az adatbázisnál mindenképpen több helyi eseményt rögzítene.

Mivel szempontjaimnak megfelelő és teljességre törekvő adatbázist nem találtam, 2014-től a Tér, kultúra, turizmus című mesterképzéses kurzusom keretében hallgatói segítséggel kezdtem el egy adatbázis létrehozását. Ennek járónkénti térképi megjelenítése 2022-re készült el, és a <https://sztekkomm.hu/fesztivalkutatas> címen található. Természetesen a feldolgozás számos egyenetlenséget mutat, ami ilyen térbeli és időbeli kiterjedésű kutatási téma esetén nem meglepő. Mivel 2014–2021 között mintegy másfélszáz, az adatbázisban névvel is megjelenő egyetemi hallgató dolgozott az adatfelvételen, azok részletessége rendkívül eltérő. Szervezésük körülményei miatt a rurális fesztiválok változékony jelenségek: számos alig élt meg egy-két évet, de vannak köztük több évtizedes múltra visszatekintőek is. Az azonosított és feltárt fesztiválok számát jelentősen csökkentette a 2020-ban kezdődő pandémia, amely erősen megtizedelte ezeket. Mindezen korlátai mellett az adatbázis az első kísérlet kíván lenni a rurális és kisvárosi fesztiválok számbavételére, és így további kutatás kiindulópontja lehet.

Köszönöm Verebélyi Kincsőnek, hogy kritikájában felhívja a figyelmet a turisztikai attrakciók jelentésfeltöltésével kapcsolatos kérdéskörre. Oponensem a szakrális épületek, illetve a természeti jelenségek értelmezése kapcsán rámutat arra, hogy ezek a turizmus előtt is bírtak egyfajta jelentéssel. Ahogy írja, nyilvánvaló, hogy „közösségi szinten elfogadott jelentés nélkül semmilyen felszíni forma, történeti emlék, vagy kulturális jelenség nem lesz turisztikai látványosság”. Idézett megállapításom kapcsán a hangsúlyt a „közösségi szinten elfogadott jelentésen” részletre szeretném helyezni. Ezen a ponton vissza kell utalnom arra, hogy dolgozatom sokféle tudományos kontextusban inspirálódott és reményeim szerint olvasódik is. Ezért szerepelnek benne olyan állítások, amelyek a néprajzi-antropológiai közegnek nyilvánvalóak. A turizmuskutatás hazai mainstreamje és főképp a kulturális nyersanyagból attrakciót alkotó turizmusipar számára a jelentések közösségi konstrukciója nem magától értetődő. Értekezésem ezért szentel nagy teret ezen kérdésnek. Fontos célnak tekintetem azt megvilágítani, hogy az attrakció eredete kapcsán a turizmus kulturális értelmezésével foglalkozó tudományos megközelítés rá tud mutatni esetlegesen eleve adottnak vett jelenségek történetiségére, formálódására, sőt, azok nem egységes jelentésére.

E jelentésátadási folyamat szerepének megértésére a turizmus szemiotikai elemzését tartom alkalmasnak. Fontos leszögezni, hogy a turisztikai attrakció jelentésének szemiotikai modellje nem az én felfedezésem. Dean MacCannell (1976) túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a turizmus kulturális kutatására kiemelkedő hatást gyakorló könyvében ugyan mindössze néhány oldalban vázolta fel ezt, a megközelítés mégis visszhangra talált, tartósan megjelent a turizmus kutatásában. Korunk egyik legjelesebb turizmust kutató antropológusa nyomán nemcsak konkrét esettanulmányok jelentek meg tucat számra (magyarul például Seaton 2004), de elméleti írások is igyekeztek a turisztikai attrakció létrejöttét egyfajta szemiozisként, jelek létrehozásaként és értelmezéseként, a turistát pedig tulajdonképpen egyfajta jelkereső és -értelemező utazóként bemutatni (magyarul Culler 2012). Azt gondolom, a szemiotikai megközelítés turizmuskutatásban tapasztalt népszerűségének oka az, hogy fel tudja tárni az attrakciók megalkotottságát. Emellett rámutat arra is, hogy a turizmus egyben kommunikációs folyamat is. E szemiotikai megközelítés talán némi önkénnyel alkalmazza a szemiotika elméleti keretét, de jel, jelölő és értelem viszonyán keresztül igyekszik rámutatni, hogyan változtatta és változtatja meg helyek értelmét a turizmus kapcsán zajló jelentésfeltöltés.

Inspiráló mindhárom opponensem felvetése a folklorisztikai szempontok elemzésbe való beemeléséről. Verebélyi Kincső és Fejős Zoltán egyaránt az ünneppel és a folklorizmussal kapcsolatos meglátások fontosságát emeli ki a helyi szervezett események vizsgálatában. Kutatásom során világos volt, hogy számos helyi eseményt ünnepként él meg a helyi közösség. A motivációt jelentő, korábban már bemutatott kutatási fókuszok szempontjából ez nem szerepelt kutatásaim homlokterében, így ezek a megfigyelések valóban csak említés szintjén kerültek bele a szövegbe.

Az ünnepekkel kapcsolatos elméleti meglátások markánsabb beépítése gazdagíthatja és alátámaszthatja eredményeimet. Nyilvánvaló hozadéka lehet, hogy segítheti e nagyon színes jelenségek mélyen megbúvó hasonlóságának felmutatását. Ezzel végső soron a kutatás tárgyának elméleti, és nem formai vagy földrajzi körülhatárolását teszi lehetővé. Kutatásom szempontjából kifejezetten relevánsnak tartom Verebélyi Kincső 2000-es évek eleji megállapítását, miszerint az ünnep mint különálló kutatási tárgy tartósan háttérbe szorult a hazai kutatásokban. Ennek okát az ünnep és a rítus pontatlan megkülönböztetésében, a szokások vizsgálatának előtérbe kerülésében azonosítja, amely elsősorban a rítusokra terelte a kutatás figyelmét. Az ünnepiség általa azonosított (Verebélyi 2004), itt most nem sorolt jellemzői, úgy érzem, nemcsak a kutatási tárgy körülhatárolására és megértésére alkalmasak. Kiváló eszköz lehet ez arra is, hogy a széles körben ismert eseményekhez képest csekély kreativitást mutató falunapok szerepét helyesen értsük meg a

helyi közösségekben. Az ünnepiség elemein és az ünnep funkcióin keresztül a szocializmus előtti ünnepkultúra megszakadása és a szocializmus korabeli ünnepek kiüresedése nyomán keletkező eseményekként tekinthetünk a falunapokra: a megszakadt ünnepkultúrát tölthetik ki, lényegi előzmény vagy kulturális alap nélkül, ahogyan ezt Chris Hann Tázlár kapcsán leírja (Hann 2017).

Az ünnepi mikroelemzések szempontjából kiválóan használhatónak tartom Verebélyi fejtegetését arról, hogyan hatnak a régi és ismert ünnepelemek, beemelésük hogyan adhatja meg a hagyományosság érzetét egy-egy új eseménynek (Verebélyi 2004). Terepmunkáim során gyakran volt rögzíthető, hogy rutinszerűen, de ugyanakkor kötelességszerűen integráltak ilyen ünnepelemeket az egyes események szervezői.

Lényegileg gazdagíthatja a kutatott jelenségek megértését a folklorizmussal kapcsolatos kutatások alkalmazása. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy opponenseim közül a kérdéssel Fejős Zoltán és Verebélyi Kincső is foglalkozott. A paraszti kultúra elemeinek a 19–20. századi folklorizmusokhoz képest radikálisan új környezetben és funkcióban való megjelenésére a folklorizmus 1970–80-as évekbeli kutatása is reflektált. Szempontunkból lényeges, hogy Voigt Vilmos 1990-ben megjelent áttekintésében összefoglalva a kérdéssel kapcsolatos nemzetközi vitát többször is utal a neofolklorizmus kiterjesztő értelmére a nemzetközi szakirodalomban. A hazai folklorizmuskutatás nyomán azonban ezt a fogalmat a művészeti folklorizmus 20. századi formáinak tartja fenn. Bausinger a magyar és a német kutatás eltérő fogalomhasználatát azonosítja (Bausinger 1983). Fejős a folklór elemek nem művészi igényű megjelenését a folklorizmus tágabb értelmeként írja le (Fejős 1981). A kérdéssel foglalkozó kecskeméti konferenciákon már megjelenik a folklorizmus szabadidő-eltöltéssel és turizmussal való összekapcsolódása, illetve az, hogy a fogalmat a fogadó közösség felől is érdemes megvizsgálni (Zelnik 1981). Azaz, mi a szerepe a paraszti kultúra elemeinek például egy turisztikai attrakció esetében. (Fejős másutt Mezőkövesd turizmusipar alkotta imázsának népi kulturális elemei kapcsán vetette fel a folklorizmus e kiterjesztett szemléletét (1984). Bausinger a német néprajzban lezajlott folklorizmusvita tanulságai nyomán hívta fel a figyelmet arra, hogy a turizmussal kapcsolatos folklorizmusvizsgálatokban nem szerencsés csak az elüzettedéssel magyarázni e jelenségeket. Ehelyett az eredetiségre hivatkozás szerepét, a csoportalkotó és reprezentációs szerepet emeli ki (Bausinger 1982).

A hazai kutatási hagyomány nyomán Verebélyi Kincső markánsan elkülöníti az esztétikai céltól is motivált, művészi minőségű 19. századi folklorizmushoz és 20. századi neofolklorizmushoz képest újszerű, napjaink tömegkultúrájában megjelenő folklórelemeket. Az általam kutatott eseményekben ünnepiességet biztosító és reprezentációs szerepű elemek megértéséhez kiválóan alkalmasak a posztfolklorizmusként összefoglalt jellemzők (Verebélyi 2002). Az értekezésemben tárgyalt szervezett események minden aspektusát, főképp vizsgálatom legfontosabb kérdését, az események megszervezése mögötti végső motivációt nem ez magyarázza. Mindazonáltal szinte minden helyi rendezvény kiemeli a paraszti életmódból olyan, ünnepi vagy hétköznapi elemeket, amellyel nincs esztétikai célja, nem akarja azt továbbfejleszteni, az pusztán egy elem formai átvétele. A hagyományra, hagyományosra való ilyen jellegű hivatkozás elsősorban legitimáló funkcióval bír, amit jól láthatunk abban, mennyire általános a helyi ünnepszervezők ilyen elemek felé fordulása. A paraszti kultúra elemei itt minden rendszerszerűség nélkül bukkannak fel: a helyi néptáncsoport után mazsorettelőadás is következhet. A bricolage fogalmának itteni alkalmazása, ahogy azt Verebélyi javasolja, tereptapasztalataim szerint megállja a helyét. Az átvett kulturális elemek formára ismerősek lehetnek az események látogatóinak, és így az otthonosság és a hagyományosság érzetét kínálhatják. A fesztiválok így „fogyaszthatóvá változtatják a folklór kiválasztott formáit” (Verebélyi

2018:30). Ezen keresztül legitimálják a rendezvényt, amely – ahogy értekezésemben erre többször utalok – a fentiek nyomán egyfajta identitás érzetét is kínálja.

Szeretném még egyszer megköszönni Verebélyi Kincső lektori precizitású opponenciáját. Számos kérdéskör (pl. az egzotizálás mint stratégia, a nemzeti tájak turizmusban játszott szerepe) kapcsán további megfontolandó és átgondolandó szempontokkal segítette munkámat, amiért hálás vagyok. Inspiráló, hogy bírálata végén kiemeli az értekezés gondolatiságát, illetve a disszertációban megjelenő tudományos ismeretek mennyiségét és minőségét.

Válaszom végén szeretnék röviden utalni arra, hogy a kutatott jelenségek a kézirat lezárta óta is folyamatosan változnak. Úgy gondolom, e helyi események kapcsán kommunikált, illetve ezekben különböző szereplők által belelátott értelmek remek laboratóriumok a turizmus bizonyos trendjeinek megértéséhez, így a kutatási témát továbbra is izgalmasnak és inspiratívnak tartom. A Covid19-járvány, illetve a 2021–22-ben megjelenő gazdasági problémák láthatóan átalakítják majd ezen események szerveződését, és formálják a turizmus általános trendjeit is, így a kutatást mindenképpen folytatni kell.

Remélem, hogy a véleményekre, kérdésekre és felvetésekre érdemben sikerült válaszolnom. Szeretném megköszönni a disszertációmra fordított időt és figyelmet opponenseimnek. Kritikájuk mellett ki szeretném emelni, hogy a továbbgondolására is súlyt helyeztek. Ilyen mélységű és alaposágú támogatásra – mert e bírálatok tulajdonképpen támogatást adnak a kézirat pontosításához – tudományos pályánkon alig néhányszor nyílik lehetőség.

Kérem a Tisztelt Opponenseket, hogy válaszomat fogadják el!

Szeged, 2022.10.07.

Pusztai Bertalan